

VARNIAI

1863 m. sukilimo

verpetuose

VAIVA TEKORIŪTĖ, 2GB KLASĖ, VARNIŲ
MOTIEJAUS VALANČIAUS GIMNAZIJA

Buvusios Varnių kunigų seminarijos pastatas (dabar – Žemaičių vyskupystės muziejus). 2013 m. kovo mėnuo. Danutės Mukienės nuotrauka

Be Varnių – Žemaitijos Medininkų – neįmanoma įsivaizduoti visos Lietuvos istorijos. XV a., Žemaičių krikšto metu, Varniai tapo naujai įkurtos Žemaičių vyskupijos centru, XIX a., vyskupo Motiejaus Valančiaus laikais, kai šiai vyskupijai priklausė beveik visa Lietuva, Varniai buvo ne tik svarbus dvasinis, bet ir švietimo, kultūros, tautinio judėjimo centras. Su jais susijęs ir XIX a. pradžios Žemaičių kultūrinis sąjūdis. 1831 m. sukilimo dainas savo „Palangos Juzėje“ įamžino taip pat Motiejus Valančius, o 1863 m. sukilimas jį ilgam įsuko į savo verpetus.

Išskirtinio dėmesio vertas XIX a. I p. išsiplėtojęs Žemaičių lietuviškasis kultūrinis sąjūdis. Jame daugiausiai dalyvavo iš Žemaitijos kilę inteligentai, tarp kurių buvo nemažai ir bajorų. Jo tikslas buvo kultūrinis lietuvių atgimimas, pasirengimas socialinėms reformoms ir politiniam išsivadavimui. Žemaičių lietuviškasis sąjūdis laikytinas pirmojo tautinio lietuvių atgimimo ir lietuvių tautinio sąjūdžio etapu. Jis prasidėjo Žemaitijoje ir yra siejamas su Varnių vyskupo Juozapo Arnulfo Giedraičio aplinka. Jai priklausė ir ano meto šviesuoliai Antanas Klementas bei Dionizas Poška. XIX a. viduryje reikšmingiausia šio sąjūdžio figūra buvo vyskupas Motiejus Valančius. „Valančiaus išmintis pasireiškė tuo, kad, Muravjovui naikinant lenkiškąjį mirazą, jis nepasidavė rusiškajam“ (Vytautas Merkys).

1863 m. sukilimas, sausio mėnesį prasidėjęs Varšuvoje, netru-

ko pasiekti ir Lietuvą. Jau 1861 m. gedulingos pamaldos už Varšuvoje rusų kareivių nužudytus manifestacijų dalyvius vyko Vilniuje, Kaune, Ukmergėje, Panevėžyje, Telšiuose, mažesniuose miestuose ir miesteliuose. Buvo giedamos patriotinės giesmės, minimos Liublino unijos metinės. Caro valdžia ėmėsi represijų, įvedė karo padėtį dalyje Vilniaus ir visoje Kauno gubernijoje, šiek tiek vėliau – ir Lenkijos karalystėje. Carinės valdžios spaudimą pajuto Katalikų bažnyčia ir tikintieji. Prasidėjo suėmimai. Kareiviai, kartais, vykdydami valdžios nurodymus, įsiverždavo į bažnyčias net pamaldų metu.

1863 m. vasario 1 d. Lietuvos provincijos komitetas paskelbė, kad taip pat prisideda prie sukilimo, ir pateikė sukilimo programą, kurioje buvo kalbama ir apie valstiečių išlaisvinimą, jų aprūpinimą žeme, aukštinama Katalikų bažnyčia, įsipareigojama ją ginti nuo persekiojimų. Valstiečiams šios sukilimo idėjos buvo priimtinos ir dalis jų papildė sukilėlių gretas ar kitaip juos rėmė.

Sukilimas 1863 m. daugiausia išsiplėtė Kauno gubernijoje. Balandžio mėnesį jis pasiekė savo kulminaciją. Kauno gubernijos sukilėlių vado Zigmanto Sierakausko kariuomenę mūšyje prie Biržų sumušė rusų kariuomenė, pats vadas buvo sužeistas pakliuvo į nelaisvę, o vėliau Vilniuje ir nužudytas. Vienas iš sukilimo vadų kunigas A. Mackevičius su savo būriu traukėsi į vidurio Lietuvą. Lapkričio mėnesį jis tapo visos gubernijos sukilėlių vadu. Po pralaimėjimo prie Biržų sukilėliai pasirinko partizaninės kovos taktiką. Nedideli būriai veikdavo visur, bet daugiausia miškingose vietovėse. Tokie būriai gegužės mėnesį pasiekė ir Varnius – Žemaičių vyskupystės sostinę, kur buvo ir vyskupo M. Valančiaus rezidencija.

Gegužės 11 d., šeštadienį, sukilėliai pirmą kartą įsiveržė į Varnius. Iš konsistorijos kasos jie paėmė 350 sidabro rublių, skirtų kunigų invalidų reikalams, ir paliko kvitą, kurį pasirašė Lenkų ginkluotųjų pajėgų instruktorius Matusevičius (tai buvo būrio vado Povilo Šimkevičiaus slapyvardis). Vyskupas, vėliau kvociamas rusų valdininkų, kurie norėjo jį apkaltinti rėmus sukilimą, tvirtino, kad jis tuo metu, kai sukilėliai įsiveržė į miestelį, dar miegojęs. Sukilėliai liepė jį prikelti, buvę atsivedę konsistorijos tarnautoją Montvilą – vyskupas paprašęs jį paleisti kaip nekaltą. Sukilėliams pasiskundus, kad jie pavargę ir alkani, „Aš, bijodamas juos erzinti, pasakiau: tai pavalgykite, ir paskui uždariau duris.“

Miestelyje rusų kariuomenės nebuvo, todėl sukilėliai iš konsistorijos tarnautojų paėmė raštiškus pasižadėjimus, kad netarnaus rusų valdžiai. Aplankė policijos pristavą Ciechanauskį, paėmė jo raštinės dokumentus ir paskandino Varnės upelyje.

Vyskupas M. Valančius turėjo nemalonumų dėl kunigo Antano Gargaso (Gargo), kuris išėjo pas sukilėlius, nors vyskupas jam to ir neleido daryti.

Po pirmojo sukilėlių apsilankymo Varniuose miestelį saugoti buvo įsakyta rusų kariuomenės daliniui. Kadangi ilgą laiką čia buvo ramu, kareiviai greitai išvyko kitur. P. Šimkevičiaus būrio sukilėliai, vadovaujami Roberto Krasauskio, birželio 2 d. vėl užėmė Varnius. Vyskupas caro valdžiai paaiškino, kad tai įvyko apie 6–7 valandą ryto, jis sukilėlių nematęs, jo namuose jie nesilankė. Iš tikrųjų viskas buvo sudėtingiau. Vaikščiodamas sode, vyskupas alėjoje pamatė jaunuolį su sukilėlio apranga. Pasiaiškinime jis tvirtino, kad jaunuoliui liepęs pasišalinti – užtrauks visiems nelaimę. Sukilėlis pasišalinęs. Be jokios abejonės, į sodą atėjusį sukilėlį M. Valančius gerai pažinojo. Tai buvo Vladislovas Dembskis, buvęs Varnių, vėliau Kražių vikaras. Apie jį, „pasižymėjusį audringu būdu“, vyskupas turėjo susidaręs nekokią nuomonę. V. Dembskis M. Valančiaus nepalankumo nepamiršo ir įvairiais būdais stengėsi menkinti jo autoritetą.

(Nukelta į 26 p.)

(Atkelta iš 25 p.)

Tąsyk M. Valančius, kad ir nenoromis, bet prašomas palaimino V. Dembskį: „Dievs teveda Tave!“ Paprašytas leisti anksčiau paskambinti sumai, sutiko.

Paskambino parapinės bažnyčios varpai, susirinko žmonės. Kunigas V. Dembskis pasakė pamokslą, raginantį dėtis prie sukilimo. Į sukilimą išėjo buvęs Varnių vikaras Izidorius Noreika. Šį kartą sukilėliai Varniuose, pataisos namuose, paliko A. Gargasą, nes nebesuvaldė jo girtaujančio. Vėliau jis buvo rusų būrio suimtas, vyskupui teko aiškintis, kodėl nepranešė apie jį valdžiai. Iš konsistorijos kasos sukilėliai paėmė 2 000 sidabro rublių. Pakorė šimtiniųką Danilevičių, išplakė malūnininką vokiečių Berentą, išvedė ir paleido pašto arklus, tarnautojams įsakė nebevežioti pašto. Sunaikinę valsčiaus valdybos ir policijos nuovados dokumentus, iš Varnių pasitraukė.

Birželio 14 d. caro kareiviai vėl grįžo į Varnius. Sukilėlių būrio vadas P. Bagdonavičius (Nečajus) tą pačią dieną vėl puolė miestelį. Tikėjosi iš rusų įgulos atimti ginklus, o iš vyskupijos išdo – valdžios duotus pinigų kapitulos namų remontui. Tai vaizdingai aprašė pats M. Valančius: „Patys sukilėliai davė žinią kareivių vadui Boriborovui ateisį į Varnius. Boriborovas palaikė tai tuščiu grasumu. Jo kareiviai vieni išėjo maudytis į ežerą, kiti į pirtį, prie kapito no paliko vos trejetas rusų.“

Pavakary 40 sukilėlių, kone visi raiti, įpuolė į miestelį Telšių keliu ir ėmė šaudyti. Jų krito keturi, rusų 20. Bagdonavičius, gavęs kulką į krūtinę, pasitraukė ir pasislėpė Kūjainiuose pas ūkininką Skirmantą.

Maištininkai dėl to būtų priveikę išsiblaškusį rusų būrį, kad ne dragūnai, kurie netikėtai atvyko Kaltinėnų keliu. Šie, aptikę miestely mūšį, padėjo saviesiems ir išgainiojo sukilėlius. Be to, padegė miestelį. Gaisras prasidėjo nuo Leibos karčemos patiltėje tarp seminarijos ir miestelio. Degė per visą naktį, kairioji miestelio pusė visai išdegė. Ugnis sustojo prie Rokitų daržo tvoros.

Dar prie mano daržo rusai padegė p. Kosilauškio klotimą; kibirkštys krito ir ant mano namų, bet gontais dengti jie neužsidegė. Buvo tai baisioji žydų naktis, niekas visame miestelyje nemiegojo, kulipkos visur lakiojo, mediniuose namuose buvo pavojinga būti.“

Kiti išlikę šaltiniai papildo tą vaizdą. Seminarijos rektorius J. S. Dovydaitis pažymi, kad sukilėlių buvo apie 50, rusų karininkai liudija, kad apie 80. Mūšyje dalyvavo 151 carinės Rusijos kareivis, dauguma jų buvo iš Narvos pulko 3-osios kuopos. Sukilėliai gynėsi Leibos Lentino karčemoje, seminarijos sode ir prie Varnės upės ties Aštino karčema. Ypač aršus susirėmimas vyko prie kažkokios arklidės, kur žuvo 3 rusų kariai. Mūšis truko 2 valandas 17 minučių. 6 sukilėliai buvo nukauti, 17 pateko į nelaisvę. Sukilėlių vadui P. Bagdonavičiui kulka kliudė ranką. Iš degančios karčemos jis pasitraukė į kunigų seminariją. Rektoriaus paliepimu seminarijos arkliais sužeistasis buvo išvežtas į Kūjainius pas Juozapą Skirmantą (šis vėliau buvo ištremtas į Sibirą). Pakviestas kunigų seminarijos gydytojas V. Andrijauskis išėmė kulką, perrišo žaizdą. Draugai pervežė P. Bagdonavičių į tėviškę, kuri buvo Šiaulių apskrityje.

Kol vyko mūšis, rektorius J. S. Dovydaitis su kitais profesoriais slėpėsi antrame kunigų seminarijos aukšte, už storų mūro sienų. J. S. Dovydaitis išgirdo lauke šūkaujant kareivius, kurie aiškino, kad reikia padegti seminariją, nes joje yra sukilėlių. Rektorius su inspektoriumi išėjo į lauką ir paprašė, kad leistų žmonėms išeiti iš rūmų. Prie kunigų seminarijos atėjo ir vyskupas M. Valančius. Kareiviai reikalavo sudeginti ne tik seminariją, bet ir visus kunigus,

kaip sukilėlių bendrininkus. Vyskupui ir kitiems susirinkusiesiems šiaip taip pavyko rusų kariškius apraminti. Tada kariškiai kelis kartus seminariją iškrėtė, bet nieko nerado.

Gaisras Varniuose plėtėsi. Kareiviai tyčia padeginėjo namus, reikalavo iš gyventojų išpirkos, kad nepadegty. Sudegė 38 gyvenamieji namai, 41 ūkinis pastatas, žydų sinagoga.

Kitą dieną vyskupas M. Valančius klierikus paleido atostogų, nes dauguma jų buvo pasiryžę išeiti į sukilimą ir kaltino seminarijos vadovybę bei patį vyskupą nepatriotiškumu, nesuprasdami, kad šie tik nori išgelbėti jų jaunas galvas.

Seminariją užėmė kariuomenė, kareiviai naudojosi jos maisto atsargomis, patalyne, kūreno malkas, iškirto sodą, norėjo apgyvendinti kareivius net vyskupo name. Vėliau daugiau negu metus buvo tardomas pats vyskupas ir jo artimiausi dvasininkai.

Tais metais miestelyje atsirado nusikalstama veikla užsiiminėjusi skundikų gauja, kuriai priklausė apie 10 žmonių. Jiems vadovavo Berelis Kacas, vadinamas Berčiku. Pasirinkę auką, jie reikalavo išpirkos, o negavę slapta pakišdavo į to žmogaus namus parako ir apskūsdavo kariškiams. Taip skundikai įklampino apie 290 žmonių Varniuose ir jų apylinkėse. Vyskupas valdžios prašė, kad gelbėtų varniškius nuo gaujos. Šis prašymas pasiekė ir M. Muravjovą. B. Kacas buvo suimtas ir ištremtas iš Varnių.

Į Varnius, šį degusių miestelį, M. Valančių nuolat traukė grįžti. O čia mažai kas keitėsi. Caro kariuomenės įgula toliau savavaliavo, žemino vyskupo orumą, laike jį kone namų arešte. Vieną kartą, kai vyskupas bandė išvažiuoti iš miestelio Kaltinėnų keliu, kad galėtų pasivaikščioti po laukus, jį miestelio pakraštyje, prie užkardos, sulaukė sargybinis kareivis, pareikšdamas, kad valstietį ir žydą galys praleisti, o vyskupo – ne.

Apie tai, kaip Varniai nukentėjo nuo sukilimo malšintojų, M. Valančiaus yra aprašęs „Pastabose pačiam sau“: konsistorijos sekretorius Karolis Vainavičius, rektorius Juozapas Dovydaitis, klebonas Justinas Grincevičius, pataisos namų prižiūrėtojas Ambraziejus Kosarževskis buvo išsiųsti į Kauno kalėjimą. Seminariją užėmė kareiviai. Pasak M. Valančiaus, „Taip Varniai, kurie per kelis šimtus metų buvo žemaičiams dvasiškijos tiekėjas, pavirto kareiviapalaikių lizdu“.

LITERATŪRA:

1. Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius. Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, V., 1999.
2. M. Valančius, *Pastabos pačiam sau*, V., 1996.
3. Jurgis Gliada, *Ganytojas ir vilkai*, Londonas, 1986.
4. Augustinas Janulaitis, *1863–1864 m. sukilimas Lietuvoje*, K., 1921.

Varnelė Varniuose (Telšių r.). 2013 m. kovo mėnuo. Danutės Mukienės nuotrauka